

DIYANET DERGİSİ

DİNİ - İLMİ - EDEBİ
ÜÇ AYLIK DERGİ

Temmuz - Ağustos - Eylül

1991

Cilt : 27 Sayı : 3

Diyanet İşleri
Başkanlığı Adına
İmtiyaz Sahibi

Ahmet GÜL

Dini Yayınlar Dairesi
Başkanı

Yazı İşleri Müdürü

Orhan BALCI

Süreli Yayınlar
Şube Müdürü

Mali Koordinatör

Salim GÜNEY

Yazı Tetkik Kurulu

Orhan BALCI

İbrahim URAL

Ekrem KELEŞ

Yayına Hazırlayanlar

Bilal KOÇ

Seyfeddin ERŞAHİN

Dr. Mediha Eldem Sk.
No. 35

Tlf : 135 52 73

Kocatepe / ANKARA

Dizgi ve Baskı

AYYILDIZ

MATBAASI A.Ş.

342 33 16 - 342 17 07

ANKARA

BU SAYIDA

Yaşadığımız Tek Gezegen Olan Dünya-
mıza İtina

Ahmet GÜL 3 - 4

Çevre Problemi Bir Kültür ve Terbiye
Problemidir

Hamdi MERT 5 - 12

Hacc'ın Amacı ve Hikmetleri

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU 13 - 22

Hz. İbrahim ve menasik-i Hacc'ın Mahiyeti

Prof. Dr. Talat KOÇYİĞİT 23 - 32

Türkiyede Özel Çevre ✓

Mustafa KETEN 33 - 35

Kimdim ?

Midhat Cemal 36

Çevre Kirliliğine Bir Başka Açıdan Bakış ✓

Doç. Dr. Musa K. YILMAZ 37 - 58

Hadisler Açısından Çevre İsrافی ✓

Doç. Dr. Talat SAKALLI 59 - 65

Neşve-i Tevhid

Kemal Edip KÜRKCÜOĞLU 66

Kaza Namazı Hususundaki Tereddütlerle
İlgili Bir Açıklama

İrfan YÜCEL 67 - 78

Çevre ve Orman

Sami Y. ÖLÇER 79 - 83

Mekke'ye Hac

Seyfeddin ERŞAHİN - Ercan ESER 85 - 90

Müslümanlıkta Hac Farızası

M. Asım KÖKSAL 91-101

Ailede Çocuk Eğitimi

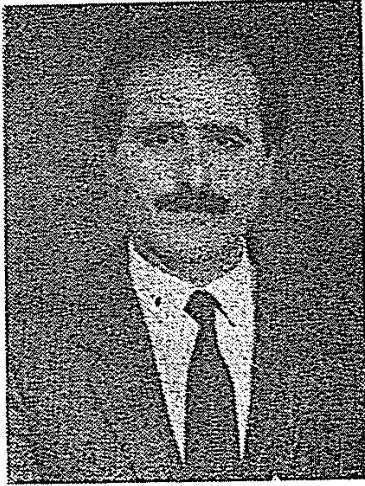
Doç. Dr. M. Zeki DUMAN 103-116

Avusturya ve Türkiyede İlahiyat Yüksek
Okulları Üzerine Bazı Düşünceler

Mustafa TAVUKÇU 117-128

HADİSLER AÇISINDAN ÇEVRE İSRAFI

Doç. Dr. Talat Sakallı
E. Ü. İlahiyat Fak. Öğ. Üyesi

1959 yılında Isparta'nın Yalvaç kazasında doğdu. İlk ve orta tahsilini aynı kazada tamamladıktan sonra, Doğanhisar İmam-Hatip Lisesinden 1978 yılında mezun oldu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 1983 yılında bitirdikten sonra, aynı yıl A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir - Hadis bölümünde doktora çalışmalarına başladı. 1987 yılında doktora çalışmalarını tamamlayarak doktor ünvanını aldı. 1984 senesinde Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ve Hadis bölümü, Hadis Anabilimdalı araştırma görevliliğine atandı. 1989 yılında doçent oldu. Halen aynı fakültede Hadis öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Dr. Talat Sakallı evli ve iki çocuk babasıdır.

Kur'an ve hadislerdeki İslâmî öğretide emirleri inceleyen İslâm bilginleri, İslâm'ın hedef edindiği âhiret yurdunun saadetinin yanı sıra, dünyevî hayattaki sosyal faydaların üç başlık veya merhalede ele alınabileceği sonucuna varmışlardır. Bunlar "zarûriyyât, hâciyât ve tahsiniyât"tır.

Zarûriyyât, din ve dünya menfaatlerini ikâme konusunda gerekli olan şeylere denir ki, bunlar bulunmazsa, dünya maslahatları istikametinde cereyan

edemez; aksine bozukluk, karışıklık ve helâk cihetinde ilerler. Âhirette ise, kurtuluş ve cennetten uzaklaştırır, apaçık bir hüsrana sebep olur.

Hâciyât ise, topluca mükellefler üzerinden zorluğu, güçlüğü ve meşakkati kaldırmaları ve genişlik veya rahatlığı, kolaylığı sağlamaları sebebiyle, kendilerine ihtiyaç duyulan şeyler demektir. Bu konuda şu şart vardır : Söz konusu olan şeyler alelâde muhtemel fesad derecesine ulaşmamalıdır.

Tahsiniyât'a gelince, bunun manası da, "güzel âdetlere" uygun (olan şeylere sarılmak) ve tercih kabiliyetine sahip azılların (akl-ı selim'in) kabul etmediği pis veya kötü hallerden koruyucu şeyler demektir. Bütün güzel ahlâk (mekârim-i ahlak) tahsiniyat içinde mütelaa edilir.

Sözü edilen her üç konu; ibadetlerde, âdetlerde, muamelede ve cinayetlerde geçerlidir. Meselâ, bedeni ve akli korumak için mutlak olarak yemek, zarureti; temiz ve helâl olan şeyleri yemek hâciyatı; yeme ve içmede israftan kaçınarak, iktisatlı davranma ise tahsiniyâtı ifade eder(1).

İşte bunlardan zaruretler, İslâm'a göre iyi, aynı zamanda ferdi ve sosyal hayatın beş temelinin korunmasına esas olan bütün faaliyetleri ve diğer tâlî unsurları ihtiva eder. Sözü edilen beş temel ise şunlardır: Din, hayat, akıl, nesil ve mal. Bu beş esası korumak ve sürekliliğini sağlamak, İslâm'ın "tevhîd akidesinden" sonra gelen ilk hedefleri arasında yer alır. Bu kategorideki misaller beş temeli korumayı hedef alan amelleri ve bu amellerle ilgili emirleri ihtiva eder. Mesela, 1 — İslâm'ın beş şartı ve Allah yoluna davet, 2 — İnsan hayatının dokunulmazlığı ve il-

gili müeyyideleri; hayatı korumayı, yemeyi-içmeyi, giyecek ve barınak edinmeyi, alım-satım gibi ilgili dünyevî fonksiyonları emretmeyi, 3 — Alkolü içkilerin ve akli gideren diğer uyuşturucuları yasaklaması, 4 — Geniş manasıyla malın korunması ve insanın kendi malını bile tahrip edememesi, başkalarının mülkiyetine saldırıların yasaklanması ve 5 — Bu hedefleri müdafaa etmek için mücadele ve temel bilgi ve eğitimin elde edilmesi; söz konusu beş esası korumak amacıyla yeterli iktisadî faaliyetlerin (mesela gıda üretiminin) kurumlaştırılması gibi...).

Hangi sistem olursa olsun. koyduğu esaslarını korumak için, koruyucu, aynı zamanda esaslarına yönelebilecek tehlikeleri bertaraf etmek için, bir takım emirler, ölçüler, hatta zorlayıcı müeyyideler de tesbit eder. Aksi takdirde bu prensiplerin teoriden pratiğe geçmesi idealde kalır. İslâm dini de, hakim kılmak istediği esasları devam ettirmek ve korumak için verdiğimiz misaller gibi tavsiye ve emirlerinin yanısıra, bu idame ve korumada hem tefrit, hem de ifrata karşı kalkan olan "tasarruf" yani "dengeyi korumak" veya yerine göre "tu-

(1) Şatîbî Ebu İshak, el-Muvafekât fi Usulî's-Şerî'a, II. 8-12. ts.

tumlu olmak” fikri üzerinde ısrarla durmuştur. Yine aynı gaye ile tasarrufun iki aşırı uçları olan “cimrilik” ve “israfi” da yasaklamıştır.

Bir konunun anlaşılabilmesi her şeyden önce bu terimlerin iyi anlaşılabilmesi ile doğru orantılıdır. Bunun için biz de araştırmamızın çatısını teşkil eden bu üç terimin yerini tesbit ve tarifini yaparak konuya girelim.

İsraf’ın genel tanımı, “infakta yani harcama ve tüketimde sınırları (haddi) aşmak” şeklinde yapılmaktadır. Diğer bir ifade ile “kemiyyette aşırı gitmek” diye de tarif edilir⁽²⁾. Nitekim Kur’an-ı Kerim’deki şu âyetler bu manadadır: “Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurma ve ekinleri, zeytinleri ve narları —birbirine benzer ve benzemez biçimde— yaratan hep O’dur. Her biri meyva verdiği zaman meyvasından yiyiniz; hasat günü hakkını (sadakasını) verin; fakat israf etmeyin. Çünkü O israf edenleri sevmez!” (6/En’âm, 141). “Ve onlar infak ettikleri zaman, ne israf ederler, ne de cimrilik; bu infakları (harcamaları) ikisi arasında dengeli olur” (25/Fükân, 67). Burada aynı manayı teyid eden “Elini (ellerini) boynuna bağlanmış yapma, tamamen de

açma, sonra kınanır; hasret içinde kalırsın” (17/İsrâ, 29).

Mal açısından israf ise, “bir şeyin gereğinden fazla kullanılması (sarfedilmesi)⁽³⁾ veya “infakta esas olmakla birlikte, insanın yaptığı her eyleme aşırı gitmesi (haddi tecavüz etmesi)” veya Süfyan-ı Sevrî’nin ifadesi ile “Allah’ın razı olmadığı her hangi bir yolda yapılan harcama (sarf) az da olsa israftır”⁽⁴⁾. Kur’an-ı Kerim’de bu manadaki âyetlerden bazıları da şunlardır: “Ey Âdem oğulları! Her mescide (girişinizde) süslerinizi (güzel elbiselerinizi) üzerinize alınız; yiyiniz içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez” (7/A’râf, 31). “Nikâh çağına varıncaya kadar öksüzleri deneyin, eğer onlarda bir olgunluk (rüşd) görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (da geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin...” (4/Nisâ, 6).

Ahlâkçılar israfı, “ne ferdî, ne ictimâî hiç bir hayır ve men-

(2) Zerkâ, Dr. Enes, İslâm İktisadî; İnsan Refahına Bir Yaklaşım, trc. Doç. Dr. Ahmet Tabakoğlu, (İslâm İktisadî Araştırmaları içinde), s. 31 vd. İst., 1988.

Cürcanî Ta’rifât, s. 10; Nevevî Şerhu Müslim, XVII. 40; Aynî Umdetü’l-Kârî, X. 57, İst. 1308.

(3) Aynî, X. 218.

(4) er-Râğıb el-İsfahânî, el-Müfredât, s. 337, İst. 1986.

feati olmayan şeylerde servetin telef edilmesidir” diye de tarif ederler⁽⁵⁾. Bu tarifleri ile israfın bir aşırı derecesi “tebzîr” de aynı mana içine sokmuşlardır. Halbuki “tebzîr” in manası, “gerekmeyen yerde (veya lüzumsuz yere) her hangi bir şeyi sarfetmek; israf ise, “bir şeyi gereğinden fazla kullanmak” demektir⁽⁶⁾. Bu yönü ile aralarında fark vardır. Tebzîr’e Türkçemizde “saçıp-savurma” diyoruz. Yüce Allah Kur’anı Kerim’de böyle bir harcamayı da yasaklayarak şöyle buyurmaktadır: “Bir de akrabaya yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar, şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise, Rabbine karşı çok nankördür” (17/İsrâ, 26-27).

Kısacası “maddî ve manevî servetini boş yere telef eden sosyal durum ve mevakiî ile bağdaşmayan, gelirini giderini bilmeyen, lüzumsuz masraflara giren her kişiye “müsrif”⁽⁷⁾, “harcaması gereken yerde harcamamak “cimrilik”⁽⁸⁾, böyle kimselere de “cimri” denir. Her iki durum da İslâm’da olduğu kadar, ma’şerî vicdanlarca da yasaklanır ve hoş görülmez. Buna mukabil emredilen ve arzulanan “iktisat (tutumlu olma veya tasarruf) ise “her husus-

ta itidal üzere bulunmak, lüzumsuzdan fazla veya noksan harcamaktan kaçınmaktır”⁽⁹⁾. Yukarıda geçen 25/Fürkân, 67. âyet, tasarrufu en güzel şekilde izah etmektedir. Ayrıca bu özelliği müminin vasıflarından sayarak, bir müslümanın tasarruf konusundaki hareket planını eline vermektedir. Zaten müslüman Hz. Peygamber’in “işlerin en hayırlısı dengeli (ortası) olanıdır”⁽¹⁰⁾ hadisinin de teşviki ile her işinde aşırıktan çekinmek zorundadır.

İktisatlı veya tasarruflu olmayı tavsiye eden diğer âyetler de şöyledir: “Eğer onlar Tevrat’ı, İncil’i ve Rablerinden onlara indirilen (Kur’ân’ı) gereğince uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi (yer altı ve yer üstü kaynaklardan istifade ederek, refah içinde yaşarlardı.) Onlardan aşırılığa kaçmayan (iktisatlı ve mu’tedil) bir zümre vardır; fakat onlardan bir çoğunun yaptıkları ne kötüdür” (5/Maide, 66).

(5) Akseki, A. Hamdi, Yeni Hutberim, I, 163.

(6) Aynî, I, 663.

(7) Akseki, Ahmet Hamdi, İslâm Dini, s. 257.

(8) Gazzalî, İhyau Ulumi’d-Din, Trc. A. Serdaroğlu, III. 574, İst. 1976.

(9) Bilmen, Ö. Nasûhî, Büyük İslâm İlmihali, s. 475, İst. ts.

(10) Gazzalî III, 133.

“Sonra kitab’ı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi kendisine zulmeder, kimi orta (yolda) gider, kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük fazilet budur” (35/Fâtır, 32). Bu kısa girişten sonra, biz şimdi konumuza gelelim.. Sözü nü ettiğimiz konulardan “Hayatı korumanın” çevre ile olan ilgisi üzerinde duralım.

İnsan hayatını yakından ilgilendiren önemli bir husus, insanın devamlı iç içe bulunduğu “çevresidir”. Bu çevrenin insan psikolojisi ve sıhhati üzerindeki etkisinin ne kadar büyük olduğu açıktır. Bunun için çevreyi de en iyi şekilde kullanıp, israf etmemek, bilhassa günümüz insanı için gereklilikten, zorunluluk derecesine ulaşmıştır. Bu İslâm’ın da bir emridir.

Bu konuda ilk akla gelen temizliktir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, temizliğin imanın yarısı olarak nitelemiştir⁽¹¹⁾. Bundan dolayı hem ferdî, hem de sosyal hayatta her türlü pislik ve kirletmeyi israf kabul edebiliriz. Temizlik konusu başlıbaşına bir konu olduğu için, bu konuyu bu kadar hatırlatmakla yetiniyoruz.

Buna karşılık, günümüzde felaket sınırlarına varan çevre

kirliliğini yakından ilgilendiren; yeşillik, ağaç dikme ve ziraatle ilgili bir kaç hadisi nakledeyim. Hz. Peygamber “elinde fidan olduğu halde kıyamet kopsa bile, o fidanı dik”⁽¹²⁾ buyurmuşlardır. İnsan hayatında o kadar önemi olan ağacın, hava kirliliği açısından da ne kadar büyük ihtiyaç olduğu bugün şüphe götürmez bir gerçek olmuştur. Bu sebeple Hz. Peygamber’in şu hadislerini de zikrederim: “Kim bir sidir ağacını keserse, Allah o kişinin kafasını (kendisini) cehenneme sokar”, “Harem-i şerifin sidir ağacını kesene Allah cehennemde bir bina hazırlar”⁽¹³⁾. Söz konusu hadislerin Mekke ve Medine’nin ağaçlarına mahsus olduğu söylenmişse de, bazı alimler bu tehditlerin diğer bölgelerin ağaçlarını kesenlere de şamil olduğunu belirtmişlerdir⁽¹⁴⁾ ve gereksiz yere yaş ağaç kesmenin yasak olduğunu söylemişlerdir. (Burada Fatih Sultan Mehmet’in, ormanlarından yaş ağaç kesenler hakkındaki sözlerinin hatırlanacağını umarız).

(11) Müslim, taharet, 1; Tirmizî, da-vât, 86...

(12) Heysemî, Mecmeu’z-Zevâid, IV. 63-64, Bezzâr’dan naklen. Buharî, el-Edebü’l-Müfred, s. 106. Ayrı bir hadiste ağaç dikmenin de sadaka olduğu belirtilmektedir. (bkz. A.e., s, 190).

(13) A.e., IV. 69. Hadis sahihdir.

(14) A.e., IV. 69, 1. nolu dip not.

Bundan başka Hz. Peygamber'in her hangi bir ağaç dikenin veya bir şeyler ekenin, diktiği ağacından veya ektiği üründen, ister insanlar yesin, ister diğer canlılar yesin, diken kişi için mağfiret vesilesi olduğuna dair bir çok hadisi vardır⁽¹⁵⁾. Bu hadislerin tavsiyesi istikametinde hareket eden sahabenin de aynı konuda bir çok menkıbesi vardır⁽¹⁶⁾. Yine Hz. Peygamber, "hurmanın ve ağacın sahipleri için olduğu gibi, ondan sonraki gelecek nesiller için de bereket olduğunu"⁽¹⁷⁾ söyleyerek, toprağı "rızkınızı yerin derinliklerinde arayın"⁽¹⁸⁾ buyurarak üstü ve altı ile değerlendirmemizi emretmektedir.

Şayet bu güzel emir ve tavsiyelere uyulsa idi, bir zamanlar orman yeşili ile coşan şu güzel Anadolumuz böyle kıraç ve fakir kalır mıydı? Can taşıya her varlığa merhamet edilmesini emreden Hz. Peygamber'in tavsiyeleri⁽¹⁹⁾ benimsenseydi, o kadar deniz ürünlerimiz kirlilikten heba olur gider miydi? Gün görmemiş körpecik kuzular, sadece hasis arzular için, karanlık bodrumlarda gizlice kesilebilir miydi? İçki sofralarına meze yapılabilir miydi? Yolda gelip geçenlere sıkıntı veren şeyi kaldırıp kenara atmayı imanın şubelerinden sayan Hz. Peygamber'

in sesine kulak verilseydi⁽²⁰⁾ sokak ve çarşılar bu günkü hale gelir miydi?

Bugün insanların hasretini çektiği yeşilliği özellikle "ağaç" konusunun ekolojik dengeyi sağlayan en önemli unsurlardan olduğu, artık tartışılmaz bir gerçek olduğu anlaşılmıştır. Tabii bu gerçeğin anlaşılmasında geç kalınması, dünyanın tahribatında onarılması çok güç yaralar açmıştır. Çünkü teknolojiyi zirveye çıkaran insanlık, çevresini insafsızca israf etmiş; bu arada yeşillik unsuru da bu israftan nasibini almıştır.

Halbuki, yüce dinimiz İslâm, konu ile yakından alakalı olan ziraati, ağaç dikmeyi ve yeryüzünün imarını "farz-ı kifâye" kabul etmiştir. Bu türden olan faaliyetleri de ibadetler sınıfına dahil ederek, konunun önemine binaen kutsallık vasfı kazandırmıştır.

Nitekim Hanefî imamlarından büyük müfessir ve fakîh İmam Cessâs "Ahkâmü'l-Kur'ân" isimli eserinde, "Sizi yerden meydana getiren ve orada sizi imar ile görevlendiren O'dur" (11/Hûd, 61) ayetinin tefsirini

(15) A.e., IV. 67-68.

(16) A.e., IV. 68.

(17) A.y., Hadis zayıftır.

(18) A.e., IV. 63-64.

(19) A.e., IV. 31-32; Bilmen, s. 457.

(20) Müslim, İman, 58; Buharî, hibe, 35, mezalim, 24, 28...

de şöyle der : “Yani, Allah Taâlâ ihtiyaç duyduğunuz şeylerle imar etmeniz için yeryüzünü size musahhar kılmıştır. Dolayısıyla, bu ayette yeryüzünü ziraat yaparak, ağaç dikerek ve binalar yaparak imar etmenin vacib olduğuna delalet vardır”⁽²¹⁾

Yine bir çok alimler eserlerinin çoğunda ziraati farz-i kifâye olarak saymışlardır. Din ve dünyanın da ancak bununla kaim olabileceğine özellikle işaret etmişlerdir. Mesela, hurma üzüm... gibi meyvalar yetiştirmeyi ağaçlarını dikmeyi bu tür göreve misal olarak vermişlerdir. Buradan hareketle, şunu söyleyebiliriz : Şayet bu görevi bütün müslümanlar terkederlerse hepsi günahkâr olurlar⁽²²⁾.

“Keşfu’z-Zunûn” da da, alimlerden birinden şu güzel söz nakledilmiştir : “Şayet Allah’ın kulları, Allah rızasının yeryüzünün ihyasında olduğunu bilselerdi yeryüzünde hiç bir harab yer kalmazdı”⁽²³⁾.

Halkımız sözünü ettiğimiz farzın, maalesef pek şuurunda değildir. Onun için yukarıda kısaca bahsettiğimiz “temizlik” konusuyla beraber çevreyi imar etmenin ve israf etmemenin de dinimizin en önemli emirlerinden ve diğer ibadetler gibi Allah’ın emirleri cümlesinden olduğunu, eğitim ve öğretimle halkımıza benimsetmeliyiz.

Haliyle bu faaliyetimiz, sadece yeryüzünün yeşilliği ve imarıyla sınırlı kalmamalı; dünya devletleriyle de işbirliği yaparak diğer alanlara yaymalıyız. Meselâ, insanlık, hatta bütün canlılar için hayatî önemi olan hava kirliliği ve deniz, göl, ırmak kirliliğinde de hassas olmalıyız. Yani teknoloji insanlığın felaketini hazırlamamalı, bu manada... Gerekli tedbirlerle teknolojiyi insanlığın hizmetine sunmalıyız. Çevre sağlığını teknolojiye feda edecek olursak, şimdiye kadar yaşadığımız ve ileride yaşayabileceğimiz felaketlerle tüm insanlığın mahvına sebep olabileceğimiz aşikârdır.

İşte bütün hakikatler de göstermektedir ki, dinimizin israf konusundaki hassasiyeti gerçekten çok büyük takdire değerdir. Belki bir zamanlar “nehir kenarında bile abdest alırken suyu israf etmeme” emri mübalağa kabul edilebilirdi. Ama artık bugün bu gerçeğin ne kadar haklı olduğu, yaşanarak bilinmektedir. Zira bitmez tükenmez gibi görülen o cânım suların, hattâ havanın bile ne hale geldiği gözler önündedir.

(21) el-Cessâs, Ahkamü'l-Kur'an, III. 165, İst. 1335; el-Kettâni, et-Teratibü'l-İdariyye, II. 32.

(22) Kettâni, II. 45.

(23) A.e., II. 51.